

А. А. Кізлова

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

A. Kizlova

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

**ШАТИ В СОЦІАЛЬНИХ ВЗАЄМОДІЯХ НАВКОЛО
КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ІКОНИ УСПІННЯ БОГОРОДИЦІ
(КІНЕЦЬ ХVІІІ СТ. — 1922 Р.)**

***The Icing Set in Social Interactions near Kyiv-Pechersk
Dormition Icon (Late 18th Ct. — 1922)***

У статті визначаються основні принципи, на базі яких насельники Києво-Печерської Успенської лаври вступали до соціальних взаємодій стосовно внесення змін до шат для ікони Успіння Богородиці.

Ключові слова: Києво-Печерська Успенська лавра, кінець ХVІІІ ст. — 1922, риза, круг, вотив, соціальна комунікація, святиня, майстер, жертводавець.

The article investigates the basic principles of social interactions caused for Kyiv Dormition Caves lavra brethren by changing of the Dormition icon icing set. The Dormition icon was the main sacred object among numerous miraculous icons and holy relics in the lavra. In late 18th ct. — 1922 all parts of the Dormition icing set attracted an attention of high conventual authority. Only some of brethren planed radical refinements of these parts, the other monks and novices were ordinary benefactors. The new elements of the icing set were made when the Spiritual Council had recognized the previous items conditions as far from satisfactory. The impelling need for depth cueing near the worshipped icon caused sourcing and recruiting highly qualified, trustworthy and pious artisans in Kyiv and other localities. The social and aesthetic criterions were important during the votives selection for a long presence near the Dormition icon. The perception of the icing frame, disk, icon place and long-present votives evolved and became a conclusion about their high historical and commemorative value. The research of the stories, narrate in Dormition cathedral about its sacred objects is very promising.

Keywords: Kyiv Dormition Caves lavra, late 18th ct. — 1922, icing frame, disk, votive, social interaction, sacred object, artisan, donator.

Ікона Успіння була головною серед численних святинь Києво-Печерської Успенської лаври. Відповідно, її розмістили над царськими воротами в коштовному окладі, що привертав увагу сучасників, зокрема був описаний у численних путівниках і довідниках (Докладніше див. : Кізлова, А. А. 2008а, с. 63–68). Цінними є і згадки про нього в творах мандрівників, передусім неправославних (Meakin, A. M. B. 1906, p. 399–400; Todd, M. 1916, p. 16; Wood, K. R. 1911, p. 316), для яких сама ікона не була органічною частиною їхньої культури. Отже, шати (риза, вінці, диск, с'яво навколо ризи та інші елементи місця, в якому було закріплено святиню) образа Успіння потребують дослідження як самодостатній об'єкт, залучений до соціальних взаємодій навколо святинь у Лаврі. Розкриття теми дасть змогу поглибити знання про соціальні комунікації серед православних в окреслений період.

Д. І. Ростиславов розглядав шати на Києво-Печерській іконі Успіння в ґрунтовному дослідженні сучасних йому монастирських прибутків, вирізняючи їх за надзвичайно високою вартістю серед інших коштовних іконних окладів (Ростиславов, Д. И. 1876, с. 330–331). Окрему увагу іконі Успіння як святині приділив (з метою її розвінчати) В. М. Крикотун у статті «Києво-Печерська “Чудотворна”». Дослідник відзначив: «Завдяки золотій ризи вона сяла так, що засліплювала очі. Вражені таким видовищем, віруючі в нестями кидалися на коліна, повзли до неї, аби тільки доторкнутися або поцілувати» (Крикотун, В. М. 1973, с. 25). Також у праці брак описів та художньої характеристики самої ікони в книгах і архівних документах протиставлено наявності докладних переліків коштовностей при ній, «блиск сяння яких засліплював очі прочанам, одурманював ще більше їхні голови» (Крикотун, В. М. 1973, с. 26), відзначено, що ризу і круг навколо неї «час від часу» замінювали на пишніші й дорожчі (Крикотун, В. М. 1973, с. 27), що на ній були численні пожертви — «штучки» (перстні, квіточки, гілочки, якірці) (Крикотун, В. М., с. 25). Розвідка цінна тим, що привертає увагу не тільки до економічної й художньої, а й до соціальної ролі окладу. Втім, В. М. Крикотун відверто поміняв місцями причини й наслідки в послідовності «шанування — прикрашання» святині. Долю ризи ікони Успіння під час і відразу після вилучення церковних цінностей 1922 р. простежила А. Є. Бартош, зробивши акцент на матеріальній і мистецькій цінності окладу. Важлива згадка про те, що Лавра відмовлялася віддати його, аби не образити почуття вірян, а натомість пропонувала викуп (Бартош, А. 2012, с. 10). Загалом проблему соціальної ролі окладу головної святині Лаври лише побіжно висвітлено в історіографії.

Мета роботи: визначити основні принципи, на базі яких насельники Лаври вступали в соціальні взаємодії стосовно змінювання різних складових

шат для ікони Успіння Богородиці до того, як у справу втрутилися більшовики.

Перш за все, розглянемо, як було організовано зміни ризи та круга для образу. 13 червня 1800 р. еклезіарх ієромонах Ієрон рапортував до Духовного собору про те, що риза «высокой чеканки подъ финифть работы золотая, со многими драгоценными камѣнями (кои по оной описи всѣ подробно описаны) по давности времени пришла въ обвѣтшалость» (Дело о перedelке ризи... 1800–1801, арк. 2). Реальну міру погіршення зовнішнього вигляду ризи, коли вже визрівало рішення щось змінити, визначити за такою згадкою неможливо. Втім, на те, щоб її переробити, на момент згаданого рапорту вже надійшло від жертводавців достатньо грошей і золотих та срібних речей, тож о. Ієрон просив тільки дозволу знайти майстра (Дело о перedelке ризи... 1800–1801, арк. 2). Імовірно, псування ризи було достатньо помітним принаймні під час прикладання до ікони, щоб улаштувати відповідний збір коштів.

Духовний собор доповів про згаданий рапорт митрополитові Гавриїлу, і зрештою було ухвалено додати ще лаврських грошей, аби ризу «вновь передѣлать и украсить бриллиантами и прочими камѣнями, какъ наилучше» (Дело о перedelке ризи... 1800–1801, арк. 3). 9 жовтня 1800 р. Духовний собор розглядав словесне розпорядження митрополита Гавриїла зробити на додаток до ризи ще й особливий срібний кіот. На цій підставі ухвалили наказати еклезіархові Ієрону знайти майстра, котрий би переробив «имѣющійся въ лаврской ризницѣ серебряной вѣтхой кругъ» на новий, а потім доповісти Духовному собору про умови угоди (Дело о перedelке ризи... 1800–1801, арк. 8). Скарбник Лаври вів книгу, де реєстрував пожертви на описані роботи, з якої видно, що збір не припинили відразу ж після рапорту о. Ієрона (Дело о перedelке ризи... 1800–1801, арк. 30). В підсумку о. Ієрон 10 жовтня 1800 р. рапортував про те, що домовився про «здѣлку къ чудотворной Успѣнія Божіей Матери иконѣ вновь серебряного кивота или круга пуклятою работою шлифованою самою лучшею» з ювеліром Петром Власовичем Гуртифелем, а також зібрав у Лаврі й купив на Подолі в Самсона Стрельбицького необхідні матеріали (Дело о перedelке ризи... 1800–1801, арк. 10). 15 жовтня з П. Гуртифелем уклали контракт про те, що він зробить круг «непремѣнно по вкусу нынѣшнему Санктпетербургскому» (Дело о перedelке ризи... 1800–1801, арк. 16). Також майстер мав заправити ризу з іконою за склом у крузі й приладнати на місці, з якого спускали святиню (Дело о перedelке ризи... 1800–1801, арк. 17). Уже 10 квітня 1801 р. золоту ризу з діамантами, алмазами та яхонтами, «работою аглицкою шлифованою и чеканною накладкою» було зроблено (Дело о перedelке ризи... 1800–1801,

арк. 14). Також уже був готовий срібний круг із накладеними матово викарбуваними зображеннями Бога Отця зі Святим Духом та двох ангелів, котрі тримають ікону (Дело о переделке ризы... 1800–1801, арк. 14–14 зв.). У майновому описі 1789 р. згадується, що ікона висить над царськими воротами в срібному, позолоченому карбованому кіюті з діамантами, який «вновь здѣланъ» (Инвентарная опись... 1789, арк. 26 зв.). Зображення Бога Отця і ангелів були й на попередньому крузі (Дело по рапорту ексцлесіарха... 1805, арк. 2 зв.), тобто змінилися лише деталі. При цьому круг визнали за «вѣтхой» лише трохи більше, ніж через 10 років після обробки 1789 р.

Лавра видала П. Гуртифелю, «иностранцу, золотыхъ, серебряныхъ и галантерейныхъ дѣлъ мастеру» (Дело о переделке ризы... 1800–1801, арк. 28), атестат про те, що його робота — високої якості (Дело о переделке ризы... 1800–1801, арк. 28 зв.).

10 січня 1822 р. начальник Микільського лікарняного монастиря при Лаврі ієромонах Філімон звернувся до митрополита Київського Серапіона з повідомленням про те, що є бажання «нѣкоторыхъ любителей благолѣпія храмовъ Божіихъ» позолотити срібний круг, у який вправлено чудотворну ікону Успіння Богородиці, що «сдѣлаеть большое украшеніе, ибо серебряной кругъ теперь совсѣмъ потускнѣлъ и не имѣеть хорошаго вида». Відповідно, о. Філімон попросив благословення на ці роботи (Дело о отшлифовании... 1822, арк. 1–1 зв.). Владика відзначив у резолюції: «Какъ риза на Божіей Матери златая, то кругу для лутшей отгѣни быть слѣдуетъ серебрянымъ, только дозволить его вышлифовать и украсить звѣздами, какими пристойнѣе и красивѣе бы было» (Дело о отшлифовании... 1822, арк. 1). 27 січня 1822 р. Духовний собор видав наказ о. Філімонові дотриматися цієї резолюції. При цьому було зазначено, що потрібен надійний ювелір, який би міг майстерно втілити лаврський ескіз зірок з коштовних каменів та вишліфувати круг (Дело о отшлифовании... 1822, арк. 6–6 зв.). Ексцзіарх ієромонах Гімнасіій доповів Духовному собору, що на виконання наказу митрополита віддав круг київському ювелірові Стрельбицькому (за кошти жертводавців), і той уже почав працювати. Планувалося прикрасити круг 62 золотими зірками з аквамаринами і топазами та визолотити раму навколо ікони й ангелів обабіч неї, а також карбовані по краю круга лаврові гілочки (Дело о отшлифовании... 1822, арк. 10–10 зв.). Також о. Гімнасіій порушив питання про те, що для довершення композиції вінця у Бога Отця, викарбованого над образом на крузі, бракує якогось коштовного каменя. Ексцзіарх запропонував на вибір перелік каменів, поданих від жертводавців у різні часи для прикрашання ікони Успіння Богородиці (Дело о отшлифовании... 1822, арк. 10 зв. — 11 зв.). У червні 1822 р. майстри Самсон та Олександр Стрельбицькі підписали з Лав-

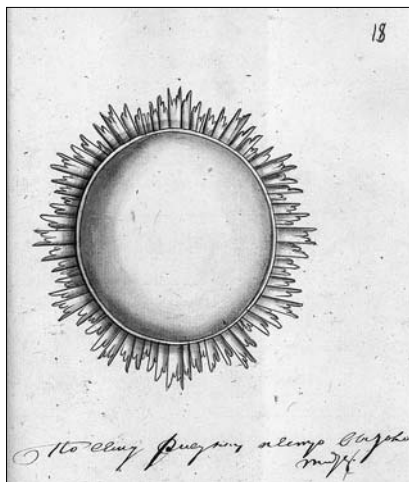

Рис. 1. Ескіз, за яким треба було визолотити круг для ікони Успіння (Дело о отшлифовании... 1822, арк. 18).

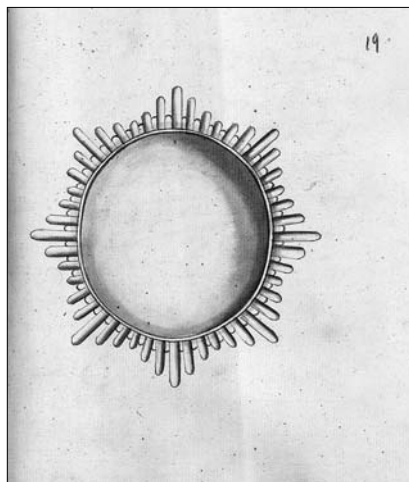

Рис. 2. Ще один ескіз, переданий з Лаври майстрам Стрельбицьким (Дело о отшлифовании... 1822, арк. 18 зв.).

рою угоду про те, що все зроблять за наданим їм зразком, і узгодили вартість роботи. Самсон мав працювати зі сріблом та золотом, а Олександр — прикріплювати відповідно до наданого від Лаври ескізу коштовні камені (Дело о отшлифовании... 1822, арк. 13–13 зв.). Додалася ще й умова виготовити на звороті круга «жестяную пленку для изображения на оной масляными красками Рождества Пресвятой Богородицы» (Дело о отшлифовании... 1822, арк. 13), а для зміцнення круга зробити з обох боків від ікони дві мідні посріблені ручки на гвинтах (Дело о отшлифовании... 1822, арк. 13). Завершити роботу майстри мали до 15 серпня (Успіння) 1822 р., інакше були б змушені повернути Лаврі 500 руб. від оплати (Дело о отшлифовании... 1822, арк. 14). Вони встигли вчасно. Справа виділяється тим, що в ній збереглося два ескізи, розроблені для майстрів (Рис. 1, з написом «По всему рисунку пестро визолотить»; Рис. 2).

Подробиці переробки круга викладено в реєстрі перероблених за 1822–1827 рр. речей. Окрім уже згаданих доповнень (Тетрадь о переделанных... 1828, арк. 2–2 зв.), додалися: «для поддержания онаго круга по обѣмъ сторонамъ двѣ ручки на выкоткахъ мѣдныхъ въ серебрянѣ. Вокругъ же онаго круга сдѣланы серебрянные лучи съ унизаніемъ поверху оныхъ головками серафимовъ» (Тетрадь о переделанных... 1828, арк. 3). Отже, було врахова-

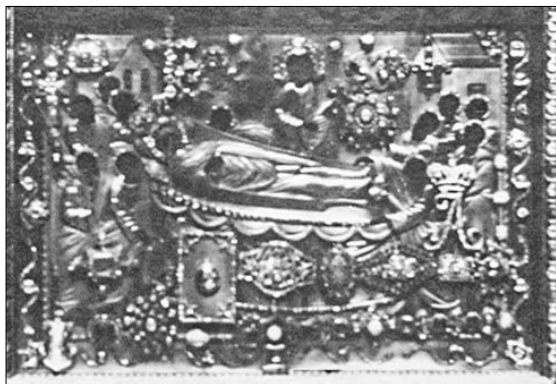

Рис. 3. Риза ікони Успіння з безсистемно прикріпленими коштовностями (Металлическая риза... До 1895, фрагмент фото).

вною мірою скористатися з наданої з допомогою жертводавців нагоди прикрасити святиню, так водночас і про певну ощадливість обителі, оскільки її частка була тільки доповненням до основної суми. В обох випадках важливу роль відіграло врахування естетичних якостей виробів та майстерності їхнього виконання, котра включала серед іншого міцність і надійність кріплень.

У січні 1895 р. намісник Лаври архімандрит Сергій та еклезіарх архімандрит Валентин звернулися до настоятеля — митрополита Київського Іоанникія — з особливою відповіддю на словесне розпорядження останнього про те, що слід розмістити всі коштовності, які є на ризи (Рис. 3), симетрично, надавши їм «єдинство рисунка» (Дело Духовного собора... 1895–1896, арк. 1). Архімандрити вказали, що в ризниці Успенського собору ще багато прикрас, якими можна оздобити ікону (як відзначено, відповідно до малюнка (Дело Духовного собора... 1895–1896, арк. 1), отже, лаврський ескіз пропонували вже на цьому етапі роботи), тож вони викликали з московської фірми «П. П. Хлѣбниковъ, сыновья и Ко» ювеліра й художника оглянути всі ці коштовності й саму ризу. «По тщательному осмотру» прийшли до висновку, що при чудотворній іконі вже давно слід облаштувати дві ризи (як для зручнішої очистки, так і для відповідності двом кругам) (Дело Духовного собора... 1895–1896, арк. 1–1 зв.). До того ж було наголошено, що дуже багато коштовностей лежало окремо від ікони «въ противность волѣ жертводателей» (Дело Духовного собора... 1895–1896, арк. 1 зв.). Усі названі факти виклали як підстави для того, аби зробити нову ризу для чудотворної ікони. Втім,

но й потребу притримувати образ, коли його спускали до вірян.

Згадані заходи, спрямовані на поліпшення окладу ікони Успіння, вжиті з проміжком понад 20 років, під проводом різних митрополитів-настоятелів і різних еклезіархів, безпосередньо відповідальних за організацію робіт, розгорталися за дуже схожою схемою. Вона свідчить як про бажання по-

наголошувалося, що під час її облаштування небажано знищувати стару, якій уже понад 100 років. Тому на нову ризу, на думку згаданих архімандритів, доцільно було використати всі старі прикраси, прикріплені до старої безсистемно, а також ті, що лежать у ризниці (Дело Духовного собора... 1895–1896, арк. 1 зв.). Датувати словесне розпорядження митрополита Іоанникія можна тільки приблизно — між 18 червня та 7 жовтня 1894 р. 18 червня він поставив таку резолюцію на журналі Духовного собору про прикріплення до ризи діамантових прикрас: «исполнить, но по 1 ст. нахожу нужным осмотреть драгоценныя украшения чудотворной иконы Успения Божией Матери послѣ богослужения, безъ народа» (Дело Духовного собора... 1892–1898, арк. 173). А 7 жовтня діловод ієромонах Назарій приніс до Духовного собору золотий перстень із діамантом «въ виду предполагаемой передѣлки ризи на чудотворной иконѣ Успения Божией Матери съ новымъ размѣщеніемъ имѣющихся на оной представлений» (Дело Духовного собора... 1892–1898, арк. 206). Ймовірно, саме пильний огляд старої ризи в указаний проміжок часу поклав початок її подальшому подвоєнню. Відповідь оо. Сергій і Валентин у такому разі зважували від 3 до 7 місяців.

Коштовності, які початково прикрашали стару ризу, пропонувалося не змінювати (Дело Духовного собора... 1895–1896, арк. 1 зв.). Натомість 1805 р. долю старого круга з-під ікони Успіння вирішили так: до Лаври прибув монах Ігнатій, посланець від настоятеля Катеринолебезької Миколаївської пустині архімандрита Товії з проханням продати його пустині цей круг за суму, за яку сама Лавра колись придбала його (Дело по рапорту екклесіарха... 1805, арк. 2 зв.). Оскільки згаданий круг виключили з обігу й визнали непотрібним, бо вже був новий, о. Ієрон 30 травня подав до Духовного собору рапорт з проханням дозволити продаж (Дело по рапорту екклесіарха... 1805, арк. 3 зв.) і здобув схвалення Духовного собору й митрополита Серапіона. Отримані гроші зарахували до суми, яку саме збирали на нове Євангеліє (Дело по рапорту екклесіарха... 1805, арк. 3 зв.). Натомість з обґрунтування 1895 р. впливає ставлення до давньої ризи не лише як до оболонки для шанованої святині та до вартісної коштовності, а і як до самодостатньої пам'ятки старовини, котру слід зберігати, проте спершу — очистити від пізніших нашарувань. З виклику відповідних фахівців до Києва аж із Москви помітна і досить міцна впевненість організаторів справи в тому, що владики їх підтримає. Не виключено, що на більш ранніх стадіях задум обговорювали з митрополитом усно, а письмову доповідь подали, щоб структуровано викласти деталі й закласти офіційну підставу для початку відповідних робіт.

Окрім іншого, оо. Сергій та Валентин порушили питання про те, як облаштувати нічим не вкритий зворот ікони, й зробили висновок про потребу

в срібному футлярі. Його ескіз довірили розробити фірмі Хлебнікових, котра серед іншого створила ризу для чудотворної ікони Іверської Богоматері, але цей рисунок мав пройти затвердження в Лаврі (Дело Духовного собора... 1895–1896, арк. 2). Тож, попри досвідченість і хорошу репутацію запрошуваних майстрів, обитель прагнула залишити останнє слово в оформленні своєї головної святині за собою.

В лютому 1895 р. о. намісник рапортував Духовному собору про те, що побував у Москві, на фабриці Хлебнікових, під час підготовки до виготовлення ризи й відзначив, що художньо як діаманти на самій іконі, так і кольорові камені на облямуванні розміщено згідно з рисунком, у «русскомъ древнемъ стилѣ на подобіе древнихъ эмалевыхъ украшеній» (Дело Духовного собора... 1895–1896, арк. 3). За підсумками поїздки, на розгляд соборних старців було винесено питання: що вибрати для оздоблення рамки навколо образа: емаль чи значно дорожчі коштовні камені (Дело Духовного собора... 1895–1896, арк. 3)? Якщо потрібно було повідомляти членам Духовного собору про вигляд майбутньої ризи з подробицями, та ще й додатково узгоджувати матеріали, то фірмі, ймовірно, надали деяку самостійність у розробці ескізу, принаймні в орнаментальній частині.

Обґрунтування вибору на користь коштовних каменів доцільно навести повністю: «Чтобы сей рисунокъ былъ художественнымъ и оригинальнымъ по замыслу, и точно выдержаннымъ во всѣхъ подробностяхъ, а также соотвѣтствоваль вполнѣ тому всобщему, глубокому почитанію святини, которое выражается между прочимъ въ весьма обильныхъ и цѣнныхъ прикладахъ къ оной чудотворной иконѣ» (Дело Духовного собора... 1895–1896, арк. 3 зв.). В цій резолюції Духовного собору виявилось прагнення оцінити обговорювану ризу з позиції сторонніх богомольців, прорахувати, чим можна задовольнити їхні уявлення про гідний вигляд шанованої святині, не відмовляючись від власних естетичних смаків.

Сподівання на «какъ художественное, такъ и благочестивое усердіе» у виконанні завдання, котре «искони на Руси почиталось богоугоднымъ» (Дело Духовного собора... 1895–1896, арк. 5), у спілкуванні з представниками фірми Хлебнікових Лавра висловлювала невідривно одне від одного. Те, що фірмі на якомусь етапі роботи дали змогу впливати на зовнішній вигляд усієї ризи, а не тільки зворотного футляру, помітно з чернетки повідомлення Хлебнікову, в якій хвалили отриману від нього форму рисунка (Дело Духовного собора... 1895–1896, арк. 4 зв.), а також з листа Духовному собору від 21 квітня 1895 р. про те, що ескіз готовий, і на фірмі чекають нагоди показати його митрополитові (Дело Духовного собора... 1895–1896, арк. 7). Спершу благочинний, намісник і еклезіарх оглянули ескіз і запропонували трохи вдос-

коналити форму дверцят на ложі Богоматері й замінити аметист на дорожчий камінь (Дело Духовного собора... 1895–1896, арк. 8–8 зв.). О. благочинного офіційно долучили до справи тільки на цьому етапі, можливо, аби додати свіжу думку в оцінюванні виробу. Поправки ж видаються покликаними підтвердити загальне верховенство Лаври під час роботи.

Загалом рисунок визнали художнім і таким, що може захистити від можливої помилки при втіленні (Дело Духовного собора... 1895–1896, арк. 14 зв.), адже його зробили в натуральний розмір з зазначенням і докладним описом усіх каменів (Дело Духовного собора... 1895–1896, арк. 11). Митрополит благословив ескіз як цілком витончений і відповідний вартості. Все це дало підстави укласти з фірмою Хлебнікових угоду на розроблених 9 травня 1895 р. умовах, затверджених наступного дня в Духовному соборі (Дело Духовного собора... 1895–1896, арк. 8 зв.). Головними умовами були пункти про те, що ризу роблять у Москві, а ювелірно прикрашають у Лаврі, котра дає приміщення і все потрібне (Дело Духовного собора... 1895–1896, арк. 18 зв.); що фірма відрядить до Лаври чотирьох найкращих майстрів (Дело Духовного собора... 1895–1896, арк. 19); що всі роботи завершать за рік (Дело Духовного собора... 1895–1896, арк. 19 зв.). Додатково собор ухвалив написати на ризи, коли її зробили, а також повідомити про підготовку ризи братію, щоб кожен охочий міг зробити на це пожертву (Дело Духовного собора... 1895–1896, арк. 14 зв.). Для допомоги намісникові й еклезіархові в організації оновлення ризи призначили згадуваного діловода ієромонаха Назарія (Дело Духовного собора... 1895–1896, арк. 8 зв.). Кошти надавали не тільки насельники Лаври (від тимчасових послушників і хлопчиків-підмайстрів до членів Духовного собору), а й сторонні (Дело Духовного собора... 1895–1896, арк. 24 зв. — 29 зв., 31 зв., 32–59). Показово, що всіх насельників долучили до справи вже тоді, коли на рівні монастирської адміністрації було чітко заплановано, як вона просуватиметься, отже, на їхні пропозиції не очікували.

Робота тривала з постійним спілкуванням між Лаврою та фірмою Хлебнікових, під час якого узгоджували деталі виробу й умови для майстрів (Дело Духовного собора... 1895–1896, арк. 30, 61–74 зв.), до 5 травня 1896 р. (Дело Духовного собора... 1895–1896, арк. 75). Зокрема, 17 листопада 1895 р. до Духовного собору надійшов рапорт від еклезіарха архімандрита Валентина про те, що він 16 листопада разом з намісником, з ієромонахами Агафоном і Назарієм, а також з запрошеним ювеліром Петром Гордієвським розглядав зразок $\frac{1}{4}$ облямування ікони, яке отримало тоді схвальну оцінку. 17 листопада зразок показували дружині генерал-губернатора графині С. С. Ігнат'євій, котра «нашла кайму изящною, при богатствѣ чуждою вся-

Рис. 4. Риза 1896 р. для ікони Успіння (Титов, Ф. И. 1913, с. 128, фрагмент фото).

кой аляповатости» (Дело Духовного собора... 1895–1896, арк. 60–60 зв.). Митрополит після того ухвалив, щоб Лавра звернулася за рекомендацією княгині Олександри Петрівни до майстра Чичелева, Духовний собор підтримав рішення — і його виконали (Дело Духовного собора... 1895–1896, арк. 60–61 зв.). Отже, можливість удосконалити нову ризу (Рис. 4) не виключали

протягом її виготовлення навіть після того, як частину вже зробили.

Коштовні камені, вийняті з привісок при старій ризи, докладно (з зазначенням різновидів і кількості самих каменів та каратів у кожному з них) описали в окремому реєстрі. Розібрано було всі заплановані для цього вотиви (Рис. 3) (Опись вещей... 1878–1896, арк. 292–295). Керував «выемкой, сортировкой и разцѣпкой» каменів (у присутності ризничого й паламаря Успенського собору, наглядача лаврської сріблярської майстерні) згадуваний представник фірми Сергій Іванович Чичелев, записи вів писар еклезіаршого відомства (Опись вещей... 1878–1896, арк. 298–307 зв.). 18 квітня 1896 р. склали «Опись приѣмки разныхъ частей съ ризы... , на которую употреблены лаврскія драгоцѣнные камни», де вказали, з яких каменів складався кожний вінець, а також інші частини оздоблення, скільки і яких каменів залишилося невикористаними, відзначили вартість і вагу ризи (Опись вещей... 1878–1896, арк. 309–312 зв.). Камені від фірми Хлебнікова описали окремо (Опись вещей... 1878–1896, арк. 313–313 зв.). Тож під час виготовлення ризи всі коштовності фіксували дуже ретельно.

Під другим кругом, згаданим у справі 1895 р., мається на увазі той, котрим користувалися «въ святую четьырѣдесятницу для поставленія въ ономъ Успѣнія Божіей Матери чудотворной иконы» (О сделании рамы... 1822, арк. 40; Реестр о прибылых... 1828, арк. 3). Круг відзначений серед речей, котрі надійшли 1823 р., як зроблений лаврським коштом (Реестр о прибылых... 1828, арк. 3; Реестр о прибылых... 1803–1861, арк. 53). 4 бе-

резня 1827 р. еклезиарх ієромонах Гімнасій рапортував Духовному собору, що в цьому срібному позолоченому крузі є мідні рами, прості й неміцні, котрі «по важности иконы» та при коштовності її золотої шати й срібного визолоченого круга справляють враження «неблагообразія» (О сделании рамы... 1822, арк. 40). На цій підставі о. Гімнасій пропонував виготовити «въ соотвѣтствіе кругу» срібні добротні рами з гідними прикрасами з привіскового срібла й найняти для цього Самсона Стрельбицького (О сделании рамы... 1822, арк. 40). Наступного дня виявилось, що срібла в привісках є 3 фунти, а ювелір іще готовий зробити до саява навколо круга «одну штучку» вагою 52 золотники зі свого срібла (О сделании рамы... 1822, арк. 43–44). Відповідно, для надання гідного вигляду додатковому кругу в Лаврі були готові співпрацювати з тими самими висококваліфікованими майстрами, що й під час оформлення основного.

Разом із ризою та кругом слід розглянути й місце, помітне тоді, коли ікону спускали (Рис. 5). Оформили його, як ідеться в пам'ятному написі, «Иждивѣніемъ російской дворянки, Татианы Ѳеодоровны Опочининой [...] при еклесиархѣ тоя Лавры игуменѣ Кипріанѣ 1797 г. м. мая 8» (Главная опись... 1863, арк. 58 зв. ; Главная церковная... 1877–1915, арк. 58). Ця пожертва залишалась на місці навіть під час реконструкції іконостасу в Успенському соборі на межі XIX–XX ст. Через 101 рік після виготовлення виріб мав достатньо добрий вигляд (смуга, котра «перекреслює» фігуру Богородиці й Успенський собор, при кількаразовому збільшенні зображення схожа радше на подвоєний шнур, протягнутий через промені саява, імовірно, від лампади) (Иконостас... 1898), можливо, тому його й не змінювали.

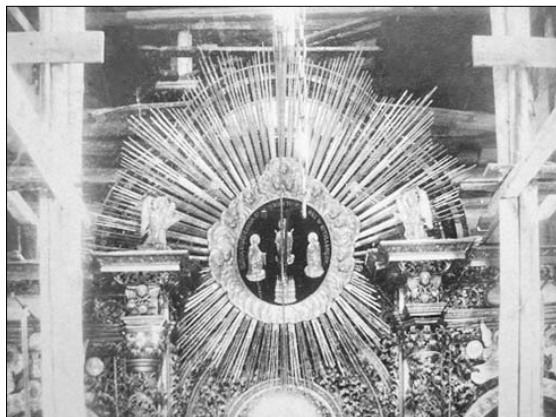

Рис. 5. Місце під ікону Успіння, оформлене коштом Т. Опочиніної. Напис у верхній частині овалу: «Радѣйсѣ Ѳбрадованнаѣ во оупеніи Твоемъ насъ не вставляющѣѣ» (Иконостас... 1898, фрагмент фото)

Окрім рядових, регулярних принаймні з 1837 р., очищень круга, здебільшого перед Великоднем, Успінням і черговим приїздом імператора (Дело о вычистке... , арк. 157 зв., 172, 174, 182, 195, 208, 225, 238, 247, 250, 261, 263), у проміжках між кардинальними змінами шат 5 травня 1816 р. в Лаврі завели окрему справу «Дѣло о очисткѣ Чудотворной Иконы Успѣнія Богоматере облаковъ съ сіяніемъ», яку потім підшили до подібних (Дело о вычистке... 1788–1848, арк. 101). Почалася справа з рапорту еклезіарха ієромонаха Ієрона до Духовного собору про те, що митрополит (Серапіон — А. К.), оглядаючи 3 травня вичищений за загальним реєстром круг на чудотворній іконі, наказав очистити й «имѣющіеся при немъ облака съ сіяніемъ», які не призначили до цього раніше. На таку роботу погодився срібляр Федір Чижевський за 15 руб. асигнаціями, якому справу й доручили (Дело о вычистке... 1788–1848, арк. 102–104). Перед Успінням 1840 р. ухвалили вичистити не лише круг навколо ікони, а й «его сіяніе большое», що зробив майстер Герасим Проценко за 200 руб., щоправда включно ще і з двома парами рипід (Дело о вычистке... 1788–1848, арк. 201).

Швидше за все, під хмарами та сяйвом (чи під великим сяйвом) мали на увазі частину дару Т. Опочиніної (Рис. 5). В такому разі можна припустити, що ту частину оформлення ікони, яка не наближалася до вірян, чистили тоді, коли вона починала вже надто відрізнятись на гірше від решти шат, котрі потребували частоті обробки як доступні для цілування й, отже, для огляду зблизька. Можливо, так намагались обмежити монастирські витрати.

В кінці 1823 р. шати ікони Успіння разом з іншими церковними та ризничними речами перевіряли на відповідність до попереднього майнового опису (за 1803 р.). Тоді помітили, що на ризи «въ гиляндахъ, вмѣсто четырехъ бриліантовъ обломки явились» (Реєстр... 1823, арк. 8, 16). 8 липня 1826 р. серед завдань з очищення срібних та золотих речей в Успенському соборі було таке щодо круга для чудотворної ікони: «почистить и одну штучку словившуюся сіянія придѣлать» (Дело о вычистке... 1788–1848 рр., арк. 137). Віднесення зниклих на 1823 р. діамантів вартістю 50 руб. (Реєстр... 1823, арк. 16) не до «підозрілих втрат», а до тих цінностей, «кои отъ употребленія вещей могли потеряются и разныхъ неявившихся» (Реєстр... 1823, арк. 14) свідчить про те, що подібні пошкодження досліджуваної ризи в Лаврі значною мірою сприймали як невідворотні.

З погляду побутування окладу цікава згадка А. Мікін з посиланням на слова «священника» (priest), який водив британську мандрівницю по собору: «The picture is in a gilded frame under glass. There used to be no glass over it, but since one of the pilgrims accidentally kissed away the largest diamond, it has been

thought advisable to protect the icon from further loss» (Meakin, A. M. B. 1906, p. 399–400). А. Мікін відвідала Київ 1904 р. (Герардини, О. Н., с. 102), тобто вже після появи ризи 1896 р., проте великий діамант над головою Спасителя виділявся на попередній ризи (Наприклад: Главная опись... 1863, арк. 52), його добре видно на Рис. 3. Тож потребує подальшого дослідження режим чергування двох риз на іконі Успіння.

На записки А. Мікін послався Н. Вінтер: «... A pilgrim at one time accidentally (?) kissed this diamond away, and a glass was then placed over it» (Winter, N. O. 1913, p. 102). Знак питання в дужках передає сумнів Н. Вінтера: ймовірно, в тому, чи не намагався часом згаданий прочанин украсти коштовність.

Враховуючи, що скло на іконі згадується вже в контракті про оновлення ризи від 1800 р. (Дело о переделке ризы... 1800–1801, арк. 17), оповідь, котру зафіксувала А. Мікін, потребує окремого дослідження в контексті особливостей провідництва по Успенському собору.

Щодо вотивів при іконі Успіння, розглянемо ті, які прикріплювали при святині надовго, порівняно зі швидко змінними дрібними виробами, як срібними, так і золотими (Про плинні вотиви при іконі Успіння докладніше див: Дело о прибывающих... 1843–1870; Дело об освидетельствовании... 1787; Кізлова, А. А. 2008b). М. Цветкович підтримала висновки М. Філіповича, зроблені на сербських матеріалах, про поділ вотивів на «вільні», які могли бути приліплені воском будь-де на поверхні ікони (Рис. 6), та «окладні», прибиті у визначених місцях, найчастіше — у формі вінця чи руки святого (Цвет-

Рис. 6. Приклад розміщення «вільних» вотивів на площині ікони. Вуковар, автор фото — І. Масникович (Цветковий, М. 2001, с. 7).

* «Зображення вставлено у визолочену засклону раму. Раніше скла не було, проте відтоді як один з прочан випадково поцілував найбільший діамант так, що той випав, було визнано за доцільне захистити ікону від подальших втрат».

** «...Якось паломник випадково (?) поцілував цей діамант так, що той випав. Після цього його прикрили склом».

ковић, М. 2001, с. 8). Загалом розміщення прикрас на Успенській ризи (Рис. 3) відповідає підходу до «вільних» вотивів.

У кожному майновому описі Успенського собору міститься перелік усіх постійних прикрас, які перебували на досліджуваній шаті на час його укладання (Главная опись... 1863, арк. 58 зв. ; Главная церковная... 1877–1915, арк. 49–56 зв. ; Опись всем... 1803, арк. 36 зв. — 37 зв.). Однак умови, за яких ці речі потрапили туди, викладено лише щодо поданих у період ведення найдокладніших списків пожертв.

1827 р. до чудотворної ікони Успіння ухвалили «придѣлать» дві діамантові підвіски від сережок від Турчинової, які через деякий час (дата не вказана) використали на нову митру (Реестр о прибылых... 1803–1861, арк. 60). 1834, 1837 і 1839 рр. на ризи закріпили спочатку діамантовий фермуар, потім — діамантовий хрестик, потім — знову фермуар від поміщиці Анни Юріївни Ржевської. До оцінювання хрестика запросили ювеліра Миколу Діамента (Реестр о прибылых... 1803–1861, арк. 61 зв., 62, 64). Отже, в першій половині XIX ст. кількість речей, переданих на приєднання до ризи від одного жертводавця, не обмежували.

1839 р. коштовний фермуар (за оцінкою М. Діамента, 2800 руб.) прикріпили від імені графині Анни Орлової-Чесменської (Реестр о прибылых... 1803–1861, арк. 65), відомої щедрими пожертвами як на Лавру, так і на інші храми й монастирі (Елагин, Н. 1853, с. 97–134). Серед надходжень 1842 р. до ризи приладнали різні дорогі прикраси від купчихи Марії Чижової, поміщиці Євдокії Літинської, купця Семена Рожина, графині Шереметьєвої, 1847 р. — від Параскеви Друко(а)рт, більшість яких оцінював також М. Діамент (Реестр о прибылых... 1803–1861, арк. 65–66, 67 зв.). У майнових описах точно зазначено, де саме закріплено яку з цих речей (Главная церковная... 1877–1915, арк. 49–53 зв.). Згадана М. Чижова (з Казані) прислала свій діамантовий фермуар разом з листом на ім'я митрополита Філарета, з проханням прикріпити дар до Успенської ризи й скаргою на слабке здоров'я, через яке не вдалося прибути до Києва особисто. За резолюцією владики, волю М. Чижової виконали, а вкладницю повідомили про це листом (О присланном... 1842, арк. 2–4 зв.). Вплив митрополита як настоятеля Лаври на рішення про інші перелічені вотиви виключити також не можна.

До переліку речей, які прибули до Лаври 1851 р., включено хрестик з 11 великих діамантів від митрополита Філарета (Дело о прибывающих... 1843–1870, арк. 102 зв.). Під час поховання владики розкрили і прочитали вголос його заповіт, востаннє переписаний 1851 р., завірений підписом укладача 1857 р. (Завещание 1858, с. 53–54). Серед інших приписів щодо майна, другим пунктом після розпорядження келійними іконами, в тексті було відзна-

чено про згаданий хрест: «Прошу оставить оный на всегда при св. иконѣ» (Завещание в Бозе... 1858, с. 55). Як настоятель Лаври, митрополит Філарет добре знав заведені там звичаї, тож таке його звернення могло означати, що за замовчуванням усі вотиви, приєднані до ризи на іконі Успіння, вважалися тимчасовими, а питання полягало тільки в тому, раніше, чи пізніше їх знімуть. А приклад перстня з діамантом (надходження 1847 р.), який залишили в ризниці після того, як 1851 р. призначили, але не використали на оздоблення нової митри (Реестр о прибылых... 1803–1861, арк. 67), свідчить про те, що навіть помилково чи випадково зняті вотиви на ризу вже не повертали. Серед розміщених за склом при іконі Успіння привісок 1807 р. згадується «репюк» з діамантами від пані Надії Оболонської, переміщений 1821 р. на вінець Бога Отця при срібному крузі під образом (Реестр о прибылых... 1803–1861, арк. 58). На той самий вінець перенесли 1822 р. й золоту привіску з аметистами й діамантами, яку подала 1813 р. велика княгиня Катерина Павлівна під час перебування в Лаврі, а також іще кілька прикрас, місце зберігання котрих — ризниця чи риза ікони — не зазначене в описі (Реестр о прибылых... 1803–1861, арк. 58 зв. — 60). Ймовірно, владику намагався донести до братії, щоб його пожертву не переміщували навіть у межах іконної шати. Хрестик митрополита Філарета, як і хрестик великої княгині Олександри Петрівни, розібрали під час виготовлення нової ризи (Опись вещей... 1878–1896, арк. 294). Втім, обидва ці дари залишилися, хоч і в іншій формі, при іконі. Ймовірно, на думку членів Духовного собору, така трансформація не суперечила заповіту владики й побажанням інших жертводавців.

До прибулих речей 1852 р. вписано діамантовий фермуар, надісланий від купця з Коломни Захарія Колесникова, котрий ухвалили розділити і приєднати до ікони в 5 місяцях. Для оцінки виробу запросили ювеліра Миколу Катерлінка, який встановив її вартість — 872 руб. сріблом (Дело о прибывающих... 1843–1870, арк. 124 зв.), отже, труднощі з розміщенням великих прикрас уже відчувалися, проте воля конкретного жертводавця ще стояла на першому місці перед можливим заощадженням простору для ймовірних наступних дарів.

Своєрідним знаковим днем стало 31 січня 1857 р., коли Духовний собор ухвалив прикріпити надіслані до ікони Успіння сережки й дві коштовні шпильки до ризи намісної ікони Богородиці з поясненням: «На ризѣ же Чудотворной иконы Успѣнія Божіей Матери мѣстовъ не имѣется» (Дело о прибывающих... 1843–1870, арк. 233). Швидше за все, передбачалося, що відтоді нові вотиви на шати образу Успіння не додаватимуться.

Втім, у червні 1857 р. Олександра Чернова, дружина дійсного статського радника, подала (з приміткою, що за обітом) діамантовий перстень для при-

крашання ікони Успіння (Дело о прибывающих... 1843–1870, арк. 252), і Духовний собор ухвалив про цей дар: «передать еkkлeсiарху для употребленiя согласно желанiю» (Дело о прибывающих... 1843–1870, арк. 252 зв.). Ймовiрно, на рiшення соборних старцiв вирiшально вплинуло те, що ця знатна жiнка висловила «душевное желанiе свое» особисто перед митрополитом як настоятелем Лаври.

В сiчнi 1858 р. еkkлeзiарх iеромонах Мелетiй принiс на засiдання Духовного собору дiамантовий вензель у формi лiтери «К» на золотому якiрцi (Главная церковная... 1877–1915, арк. 54 зв.), отриманий вiд старшого киiвського полiцмейстера Костянтина iвановича Плiханова (Дело о прибывающих... 1843–1870, арк. 290, 359). Першою реакцiєю соборних старцiв була резолюцiя: «бриллиантовый вензель, если есть мѣсто, на чудотворной иконѣ за стекломъ, а если нѣтъ, то хранить въ ризницѣ для церковной надобности ... о чемъ и увѣдомить г. Плѣханову квитанцiєю» (Дело о прибывающих... 1843–1870, арк. 290 зв.). Це рiшення наступного дня скорегував о. намісник, який розпорядився «озаботиться помѣститъ» перстень за бажанням вкладника, а якщо не вийде, то прикрiпити на храмовiй iконi Успiння Богородицi (Дело о прибывающих... 1843–1870, арк. 290 зв.). З чернетки квитанцiї, яку мали надiслати К. Плiханову, видно, що мiсце на Успенськiй ризи все-таки знайшли (Дело о прибывающих... 1843–1870, арк. 292), а отже, змогли задовольнити бажання достатньо впливового (до того ж у Києвi, до якої входила й Лавра) вкладника.

Влiтку 1864 р. почесна громадянка з Курська Вiра Гладкова надiслала двi дiамантовi сережки, якi просила повернути їй назад у разi, якщо їх не вийде прикрiпити на чудотворнiй iконi Успiння. Еkkлeзiарх iеромонах Мелетiй доповiв про це Духовному собору, однак соборнi старцi не взяли на себе вiдповiдальнiсть за остаточне рiшення. Тож о. Мелетiй показував сережки митрополитовi Киiвському в присутностi намісника Лаври архiмандрита Варлаама. Зрештою митрополит розпорядився прикрiпити сережки до iкони Успiння, що й зробили 28 липня. Запрошений для експертизи ювелiр Гларiон Данилевський оцiнив прикраси в 1000 руб. срiблом (Дело о прибывающих... 1843–1870, арк. 481–481 зв.). Духовний собор постановив благословити вкладницю iконою Успiння на кипарисовiй дощцi «лучшаго лаврського письма» (Дело о прибывающих... 1843–1870, арк. 482). Та сама Вiра Гладкова у квітнi 1865 р. з таким самим формулюванням передала через схимонаха Антонiя дiамантовий фермуар. Митрополит i намісник цього разу теж благословили прикрiпити прикрасу, котру I. Данилевський оцiнив у 1080 руб. срiблом, до iкони (Дело о прибывающих... 1843–1870, арк. 496). Коли фермуар прилаштували на ризи, вкладницi, яка саме перебувала в Києвi, вiд iменi Лаври

висловили подяку (Дело о прибывающих... 1843–1870, арк. 497 зв.). Відтоді волю жертводавців щодо розміщення їхніх дарів на Успенській ризи виконали також у випадку з діамантами вартістю 250 руб., за висновком І. Данилевського, переданими 1866 р. від анонімного вкладника через еклезіарха ієромонаха Валентина (Дело о прибывающих... 1843–1870, арк. 515–515 зв.). Той самий еклезіарх за рішенням Духовного собору від 1 липня 1879 р. мав знайти вмілого ювеліра, аби «подъ личнымъ наблюдѣніемъ укрѣпить» (Дело Духовного собора... 1871–1888, арк. 303 зв.) діамант, надісланий поштою на ім'я намісника Лаври архімандрита Іларіона з ювелірної крамниці купця Іванова (Дело Духовного собора... 1871–1888, арк. 303). Після тривалої перерви в поповненні ризи, 1894 р., Катерина Ісидорівна Сластовнікова (Житомир) подала браслет з опалом, всипаний діамантами, щоб його прикріпили до чудотворної ікони, 13 травня Духовний собор ухвалив передати цю пожертву о. еклезіархові для використання за призначенням, що й зробили (Дело Духовного собора... 1892–1898, арк. 169–170). В травні 1894 р. дружина севастопольського купця Макрина Недичева вручила еклезіархові архімандриту Валентину три діамантові зірки (брошку й сережки), які Духовний собор, за підтримки митрополита, розпорядився використати за призначенням — прикріпити до ризи на іконі Успіння (Дело Духовного собора... 1892–1898, арк. 171–172, 173). Натомість, коли в жовтні 1865 р. Олександра Образцова, дружина надвірного радника, пожертвувала діамантову сережку (на 50 руб. за оцінкою ювеліра Данилевського), еклезіарх архімандрит Мелетій рапортував Духовному собору, що «по неимѣнію мѣста на ризѣ Чудотворного образа Божіей Матери помѣститъ ихъ очень затруднительно» (Дело о прибывающих... 1843–1870, арк. 511). При цьому запитував: чи привісити ці сережки до намісної ікони Богородиці, чи помістити в ризницю? Пожертву розмістили на ризи намісної ікони (Дело о прибывающих... 1843–1870, арк. 511 зв.). Отже, після того, як почало бракувати місця, більше шансів на виконання їхньої волі мали ті жертводавці, котрі офірували дуже маленькі, але коштовні вотиви, або ж виявляли особливу наполегливість у спілкуванні з адміністрацією Лаври.

Вже після визнання проблеми з браком місця на ризи, в лютому 1861 р. золотий хрестик, прикрашений діамантами, передала через командира Другої саперної бригади генерала Кренке велика княгиня Олександра Петрівна. Командир просив благословення на те, щоб власноручно прикласти його до ікони (Дело о прибывающих... 1843–1870, арк. 409). Духовний собор видав розпорядження еклезіархові негайно «возложить» хрест на ікону «подъ своимъ надзоромъ чрезъ искусство мастера», «въ приличномъ мѣстѣ иконной ризи» (Дело о прибывающих... 1843–1870, арк. 410). В підсумку 1 бе-

Рис. 7. Фото ікони Успіння в крузі без вотивів у кадрі (Захарченко, М. М. 1888, с. 104 б.)

резня хрест приєднали (Дело о прибывающих... 1843–1870, арк. 413) за урочистих обставин. Наприкінці молебню з акафістом ікони спустили з-над царських врат, митрополит Арсеній звернувся до Богородиці: «приими, всеблаготворная пресвятая Госпоже, Владычице, Богородительнице, сия честныя дары, Тебѣ единѣй прикладныя отъ благовѣрныя Государыни, Великія Княгини Александры Петровны» (Каллистратов, А. 1861, с. 63). Потім узяв хреста з рук намісника й розташував на іконі під склом. Потім образ підняли, а спустили вже після молебню для загального цілування (Каллистратов, А. 1861, с. 64). Генерал Кренке, попри його прохання, принаймні судячи з повідомлення про подію, не брав активної участі в цій церемонії, а еклезіарх, імовірно, долучився тоді, коли хрестик потрібно було надійно прикріпити. Оскільки питання про місце на ризи в цьому випадку не поставало, можна припустити, що певні вільні ділянки зарезервували для ймовірних дарів від членів імператорської родини.

У праці М. М. Захарченка «Киев теперь и прежде», виданій 1888 р., є фото Києво-Печерської ікони Успіння (Рис. 7) разом з кругом навколо, але в кадрі немає жодного вотиву на спеціальному пруті під образом, а також на ризи (Захарченко, М. М. 1888, с. 104 б.). Постає питання, як організовували цю зйомку, котре потребує окремого дослідження. Втім, загалом умови для неї можливо було створити.

Те, що в друкованому виданні образ і його шати показали саме такими, могло бути як пропозицією з лаврського боку, так і задумом М. М. Захарченка. Втім, дозвіл на фотографування в будь-якому разі давали настоятель і соборні старці Лаври, а для цього вони більшою чи меншою мірою мали б поділяти погляд на тимчасовість і (або) вторинність усіх прикрас ікони, крім тих, котрі потрапили до кадру.

Отже, можна зробити такі висновки. В окреслений період усі головні складові шати на іконі Успіння Богородиці були об'єктами пильної уваги найвищої монастирської адміністрації — не лише безпосередньо відповідальною за порядок в Успенському соборі еклезіарха, а й усіх членів Духовного собору на чолі з намісником і митрополитом Київським як настоятелем, незалежно від того, хто саме займав якусь із цих посад. До планування якихось радикальних змін долучали тільки обраних представників братії, решта населенників могла підтримувати запропонований їм проект пожертвами. Но-

ві частини окладу виготовляли після того, як визнавали попередні такими, що втратили привабливість і ошатний вигляд, або недостатніми для задоволення запитів вірян (як-от вказали, що однієї ризи мало для розміщення дарів). Потреба підтримувати оточення шанованої ікони в гідному вигляді за рахунок оновлень, ремонту й очищення спонукала шукати висококваліфікованих і надійних (не відкидали й критерій благочестя) майстрів, навіть якщо для цього доводилося встановлювати контакти, виходячи за межі Києва. Через зміни в різних частинах шати робили записи у відповідних лаврських документах або й заводили окремі справи, що суттєво розширювало й ускладнювало документообіг в обителі. У виборі прикрас для тривалого зберігання на ризи при святині відігравали роль як соціальний статус жертводавця й рівень його заінтересованості в тому, що вотив потрапить за призначенням, так і естетичні критерії. Сприйняття як основних (риза, круг, сяйво, місце під ікону), так і додаткових (вотивні прикраси) частин шати поступово еволюціонувало від передусім утилітарної оцінки до врахування їх вартісності як пам'яток старовини та як нагадування про попередній молитовний досвід при святині й збереження пам'яті про добродійців.

Перспективним є вивчення пояснень лаврської братії, пропонованих для відвідувачів Успенського собору про сам образ Успіння і його шати.

Бартош, А. 2012. Ікона Успіння Богородиці: Доля ризи. *Церковна православна газета*. Серп. (№ 16). 10.

Герардини, О. Н. n. d. *Армяне в произведениях английских авторов конца XVIII — начала XX столетия*, [Online]. Режим доступа : <http://armenianlegacy.eu/files/literature/gerardini.pdf> 99–103. [Дата обращения 21 февраля 2017].

Главная опись 1 части Великой церкви. 1863. Фонди Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника (Фонди НКПІКЗ), КПЛ-А 351.

Главная церковная и ризничная опись Киево-Печерской Успенской лавры, часть 1. Описание Великой соборной Успенской церкви с ее придельными храмами. 1877–1915. Фонди НКПІКЗ, КПЛ-А 369.

Дело Духовного собора Киево-Печерской Успенской лавры о пожертвовании разными лицами в лаврские церкви вещей. 1871–1888. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК України), ф. 128, оп. 1 заг., спр. 2637, ч. 1.

Дело Духовного собора Киево-Печерской Успенской лавры о прибыли и убыли церковных вещей. 1892–1898. ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 2637, ч. 3.

Дело Духовного собора Киево-Печерской Успенской Лавры о сооружении золотой с драгоценными камнями ризы на чудотворную икону Успения Пресвятой Богородицы в Лаврской Великой церкви, 1895–1896. ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 2945.

Дело о вычистке в Лаврской соборной церкви на местных иконах и прочих иконах серебрянных риз, больших и малых паникадил, подсвечников, осияльников и прочих церковных серебрянных вещей и о починке оных, и о заплате за то... 1788–1848. ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 807.

Дело о отшлифовании круга серебрянного, в коем чудотворная Успенская икона, о перделке ожерелья на местной Богоматерней иконе, и сделаних серебрянных рам к чудотворной иконе. 1822. ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 1528.

Дело о перделке ризы, состоящей в Большой Лаврской церкви на чудотворной иконе Успения Пресвятой Богородицы. Тут же и о izdelke к оной серебрянного киота или круга. 1800–1801. ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 1089.

Дело о прибывающих во все лаврские церкви вещах. 1843–1870. ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 2132.

Дело об освидетельствовании и опечатании привесов от чудотворной иконы, чрез прошедшие 1785 и 1786 годы собранных, и о сделании из оных [...], и впредь ежегодно ектлесiarху подать по окончании года в собор при рапорте записку о привесах, что от кого и какого месяца, и числа привешено будет и даче книг о записи ризничных вещей и о прочем. 1787. ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 783.

Дело по рапорту ектлесiarха соборного старца иеромонаха Иерона о продаже архимандриту Товии бывшего при чудотворном Успения Богоматери образе круга с ризой за 625 рублей. 1805. ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 1181.

Елагин, Н. 1853. *Жизнь Анны Алексеевны Орловой-Чесменской.* 1st ed. Санкт-Петербург: Тип. Морского Кадетского Корпуса.

Завещание, 1858. *Киевские губернские ведомости.* № 9. Отд. 2. Ч. неоф. 53–54.

Завещание в Бозе почившего высокопреосвященнейшего митрополита Киевского Филарета. 1858. *Киевские губернские ведомости.* № 9. Отд. 2. Ч. неоф. 55–56.

Захарченко, М. М. 1888. *Киев теперь и прежде.* 1st ed. Киев: Кульженко.

Иконостас Успенского собора Киево-Печерской лавры. 1898. Фонди НКПІКЗ, КПЛ-Ф 11222.

Инвентарная опись ризницы Успенского собора. 1789. ЦДІАК України, ф. 128, оп. 2 заг., спр. 18.

Каллистратов, А. 1861. Молебен с акафистом Успению Божией Матери в Киево-Печерской лавре, в среду на Сырной неделе. *Киевские епархиальные ведомости.* Вып. 2. 63–64.

Кізлова, А. А. 2008а. Дари богомольців до ікони Успіння Богородиці в Києво-Печерській лаврі: використання у 20–50-х рр. ХІХ ст. *Могиллянські читання 2008. Зб. наук. праць.* Київ: б/в. 39–43.

Кізлова, А. А. 2008б. Шанування Києво-Печерської ікони Успіння за виданнями ХІХ — поч. ХХ ст. *Проблеми історії України ХІХ — поч. ХХ ст.* Київ. Вип. 15. 63–68.

Крикутун, В. М. 1973. Києво-Печерська «Чудотворна». *Розвінчані святині.* Київ. 18–29.

Металлическая риза на икону «Успение». До 1895. Фонди НКПІКЗ, КПЛ-Ф 1554.

О присланном купчихой Марией Чижовой бриллиантовом фермуаре для помещения к чудотворной иконе. 1842. ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 заг., спр. 2003.

Опись вещей ризницы Успенского собора. 1878–1896. ЦДІАК України, ф. 128, оп. 2 заг., спр. 314, 314 арк.

Опись всем сосудам и другим золотым и серебрянным утварям, также всему священному облачению и всем всякого звания вещам, в Большой лаврской соборной Успения Пресвятой Богородицы церкви в наличности имеющимся. 1803. Фонди НКПІКЗ, КПЛ-А 357.

Реєстр о прибылых чрез 1823, 1824, 1825, 1826 и 1827 годы Киево-Печерской лавры в соборной Успенской и прочих церквях ризничных и других церковных вещах. 1828. Фонди НКПІКЗ, КПЛ-А 298.

Реєстр о прибылых в Соборную лаврскую Успения Богоматери церковь ризничных и церковных вещах с 1803 года. 1803–1861. ЦДІАК України, ф. 128, оп. 2 заг., спр. 235.

Реєстр об оказавшихся Киево-Печерской лавры в соборной Успенской церкви против описи на некоторых вещах в звании каменьев несходствиях и неявившихся вещах. 1823. Фонди НКПІКЗ, КПЛ-А 316.

Ростиславов, Д. И. 1876. *Опыт исследования об имуществвах и доходах наших монастырей.* 1st ed. Санкт-Петербург: Тип. Мор. м-ва.

Тетрадь о переделанных чрез 1823, 1824, 1825, 1826 и 1827 годы Киево-Печерской лавры в соборной Успенской церкви, при пещерах и Больничной церкви ризничных и других церковных вещах. 1828. Фонди НКПІКЗ, КПЛ-А 295.

Титов, Ф. И. 1913. *Русский царствующий дом Романовых в отношениях его к Киево-Печерской лавре: 1613–1913 гг.* 1st ed. Киев: КПЛ.

Цветковий, М. 2001. *Вотиви из збирке Етнографског музеја у Београду.* 1st ed. Београд: Чигоја.

Meakin, A. M. B. 1906. *Russia, Travels and Studies.* 1st ed. London: Hurst.

Todd, M. 1916. *The Cult of Kiev. Vassar Quarterly.* Vol. 1–2. 13–20.

Winter, N. O. 1913. *The Russian Empire of Today and Yesterday: the Country and Its Peoples, Together with a Brief Review of Its History, Past and Present, and a Survey of Its Social, Political and Economic Conditions.* 1st ed. Boston: L. C. Page.

Wood, K. R. 1911. *Honeymooning in Russia.* 1st ed. New York: Dodd, Mead.

Bartosh, A. 2012. *Ikona Uspinnia Bohorodytsi: Dolia ryzy. Tserkovna pravoslavna hazeta.* Serp. (№ 16). 10.

Gerardini, O. N. n. d. *Armjane v proizvedenijah anglijskih avtorov konca XVIII — nachala XX stoletija*, [Online]. Rezhim dostupa : <http://armenianlegacy.eu/files/literature/gerardini.pdf> 99–103. [Data obrashhenija 21 fevralja 2017].

Glavnaja opis' I chasti Velikoj cerkvi. 1863. Fondy Natsionalnoho Kyievo-Pecherskoho istoryko-kulturnoho zapovidnyka (Fondy NKPIKZ), KPL-A 351.

Glavnaja cerkovnaja i riznichnaja opis' Kievo-Pecherskoj Uspenskoj lavry, chast' I. Opisanie Velikoj sobornoj Uspenskoj cerkvi s ee pridel'nymi hramami. 1877–1915. Fondy NKPIKZ, KPL-A 369.

Delo Duhovnogo sobora Kievo-Pecherskoj Uspenskoj lavry o pozhertvovanii razny-mi licami v lavrskie cerkvi veshhej. 1871–1888. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi (TsDIAK Ukrainy), f. 128, op. 1 zah., spr. 2637, ch. 1.

Delo Duhovnogo sobora Kievo-Pecherskoj Uspenskoj lavry o prybyli i ubyly cerkovnyh veshhej. 1892–1898. TsDIAK Ukrainy, f. 128, op. 1 zah., spr. 2637, ch. 3.

Delo Duhovnogo sobora Kievo-Pecherskoj Uspenskoj Lavry o sooruzhenii zolotoj s dragocennymi kamnjami rizy na chudotvornuju ikonu Uspenija Presvjatoj Bogorodicy v Lavrskoj Velikoj cerkvi, 1895–1896. TsDIAK Ukrainy, f. 128, op. 1 zah., spr. 2945.

Delo o vychistke v Lavrskoj sobornoj cerkvi na mestnyh ikonah i prochih ikonah serebrjannyh riz, bol'shih i malyh panikadil, podsvechnikov, osijal'nikov i prochih cerkovnyh serebrjannyh veshhej i o pochinke onyh, i o zaplate za to... 1788–1848. TsDIAK Ukrainy, f. 128, op. 1 zah., spr. 807.

Delo o otshlifovanii kruga serebrjannogo, v koem chudotvornaja Uspenskaja ikona, o peredelke ozherel'ja na mestnoj Bogomaternej ikone, i sdelanii serebrjannyh ram k chudotvornoj ikone. 1822. TsDIAK Ukrainy, f. 128, op. 1 zah., spr. 1528.

Delo o peredelke rizey, sostojashhej v Bol'shoj Lavrskoj cerkvi na chudotvornoj ikone Uspenija Presvjatoj Bogorodicy. Tut zhe i o izdelke k onoj serebrjannogo kiota ili kruga. 1800–1801. TsDIAK Ukrainy, f. 128, op. 1 zah., spr. 1089.

Delo o pribyvajushhij v vse lavrskie cerkvi veshhah. 1843–1870. TsDIAK Ukrainy, f. 128, op. 1 zah., spr. 2132.

Delo ob osvidetel'stvovanii i opechatanii privesov ot chudotvornoj ikony, chrez proshedshie 1785 i 1786 gody sobrannyh, i o sdelanii iz onyh [...], i vpred' ezhegodno jekkleiarhu podat' po okonchanii goda v sobor pri raporte zapisku o privesah, chto ot kogo i kakogo mesjaca, i chisla privesheno budet i dache knig o zapisi riznichnyh veshhej i o prochem. 1787. TsDIAK Ukrainy, f. 128, op. 1 zah., spr. 783.

Delo po raportu jekkleiarha sobornogo starca ieromonaha Ierona o prodazhe arhimandritu Tovii byvshego pri chudotvornom Uspenija Bogomateri obraze kruga s rizoju za 625 rublej. 1805. TsDIAK Ukrainy, f. 128, op. 1 zah., spr. 1181.

Elagin, N. 1853. *Zhizn' Anny Alekseevny Orlovoj-Chesmskoj.* 1st ed. Sankt-Peterburg: Tip. Morskogo Kadetskogo Korpusa.

Zaveshhanie, 1858. *Kievskie gubernskie vedomosti.* № 9. Otd. 2. Ch. neof. 53–54.

Zaveshhanie v Boze pochivshogo vysokopreosvjashhennejshego mitropolita Kievskogo Filareta. 1858. *Kievskie gubernskie vedomosti.* № 9. Otd. 2. Ch. neof. 55–56.

Zaharchenko, M. M. 1888. *Kiev teper' i prezhde.* 1st ed. Kiev: Kul'zhenko.

Ikonostas Uspenskogo sobora Kievo-Pecherskoj lavry. 1898. Fondy NKPIKZ, KPL-F 11222.

Inventarnaja opis' riznicy Uspenskogo sobora. 1789. TsDIAK Ukrainy, f. 128, op. 2 zag., spr. 18.

Kallistratov, A. 1861. Moleben s akafistom Uspeniju Bozhiej Materi v Kievo-Pecherskoj lavre, v sredu na Syrnoj nedele. *Kievskie eparhial'nye vedomosti.* Vyp. 2. 63–64.

Kizlova, A. A. 2008a. Dary bohomołtsiv do ikony Uspinnia Bohorodytsi v Kyievo-Pecherskii lavri: vykorystannia u 20–50-kh rr. XIX st. *Mohylianski chytannia 2008. Zb. nauk. prats.* Kyiv: b/v. 39–43.

Kizlova, A. A. 2008b. Shanuvannia Kyievo-Pecherskoj ikony Uspinnia za vydanniamy XIX — poch. XX st. *Problemy istorii Ukrainy XIX — poch. XX st.* Kyiv. Vyp. 15. 63–68.

Krykotun, V. M. 1973. Kyievo-Pecherska «Chudotvorna». *Rozvinchani sviatyni.* Kyiv. 18–29.

Metallicheskaja riza na ikonu «Uspenie». Do 1895. Fondy NKPIKZ, KPL-F 1554.

O prislannom kupchihoj Mariej Chizhovoj brilliantovom fermuare dlja pomeshhenija k chudotvornoj ikone. 1842. TsDIAK Ukrainy, f. 128, op. 1 zah., spr. 2003.

Opis' veshhej riznicy Uspenskogo sobora. 1878–1896. TsDIAK Ukrainy, f. 128, op. 2 zah., spr. 314.

Opis' vsem sosudam i drugim zolotym i serebrjannym utvarjam, takzhe vsemu svjashhennomu oblacheniju i vsem vsjakogo zvanija veshham, v Bol'shoj lavrskoj sobornoj Uspenija Presvjatoj Bogorodicy cerkvi v nalichnosti imejushhimsja. 1803. Fondy NKPIKZ, KPL-A 357.

Reestr o pribilyh chrez 1823, 1824, 1825, 1826 i 1827 gody Kievo-Pecherskoj lavry v sobornoj Uspenskoj i prochih cerkvjah riznichnyh i drugih cerkovnyh veshhah. 1828. Fondy NKPIKZ, KPL-A 298.

Reestr o pribilyh v Sobornuju lavrskuju Uspenija Bogomateri cerkovs' riznichnyh i cerkovnyh veshhah s 1803 goda. 1803–1861. TsDIAK Ukrainy, f. 128, op. 2 zah., spr. 235.

Reestr ob okazavshihhsja Kievo-Pecherskoj lavry v sobornoj Uspenskoj cerkvi protiv opisi na nekotoryh veshhah v zvanii kamen'ev neshodstvijah i nejavivshihhsja veshhah. 1823. Fondy NKPIKZ, KPL-A 316.

Rostislavov, D. I. 1876. *Opyt issledovanija ob imushhestvah i dohodah nashih monastyrej.* 1st ed. Sankt-Peterburg: Tip. Mor. m-va.

Tetrad' o peredelannyh chrez 1823, 1824, 1825, 1826 i 1827 gody Kievo-Pecherskoj lavry v sobornoj Uspenskoj cerkvi, pri peshherah i Bol'nichnoj cerkvi riznichnyh i drugih cerkovnyh veshhah. 1828. Fondy NKPIKZ, KPL-A 295.

Titov, F. I. 1913. *Russkij carstvujushhij dom Romanovyh v otnoshenijah ego k Kievo-Pecherskoj lavre: 1613–1913 gg.* 1st ed. Kiev: KPL.

Cvetković M. 2001. *Votivi: iz zbirke Etnografskog muzeja u Beogradu.* 1st ed. Beograd: Čigoja.

Meakin, A. M. B. 1906. *Russia, Travels and Studies.* 1st ed. London: Hurst.

Todd, M. 1916. *The Cult of Kiev. Vassar Quarterly.* Vol. 1–2. 13–20.

Winter, N. O. 1913. *The Russian Empire of Today and Yesterday: the Country and Its Peoples, Together with a Brief Review of Its History, Past and Present, and a Survey of Its Social, Political and Economic Conditions.* 1st ed. Boston: L. C. Page.

Wood, K. R. 1911. *Honeymooning in Russia.* 1st ed. New York: Dodd, Mead.

УДК 94(477.4)(=162. 1)«17/19»(045)=111

DOI: 10.20535/2307-5244.44.2017.105454

Y. Khytrovska

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

Хитровська Ю. В.

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

THE IMPACT OF THE NATIONAL POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE ON THE POLISH POPULATION AND THE CATHOLIC CHURCH IN THE RIGHT-BANK UKRAINE IN THE LATE 18th — EARLY 20th CT.

***Вплив національної політики Російської імперії
на становище польського населення та римо-католицької
церкви в Правобережній Україні
наприкінці XVIII — на початку XX ст.***

Considering archival documents and specialized scientific literature, the author analyzes the national policy of the tsarist government and its impact on the Polish people and the Catholic Church in «South-Western Region» at the end of 18th — early 20th ct.